

कक्षीवान् दैर्घतमस औशिजः। अश्विनौ। जगती।

आ वां रथं पुरुमायं मनोजुवं जीराश्वं यज्ञियं जीवसे हुवे।

सहस्रकेतुं वनिनं शतद्वसुं श्रुष्टीवानं वरिवोधामभि प्रयः ॥ १.११९.०१

वाम्- युवयोः। पुरुमायम्- प्रभूतज्ञानम्। मनोजुवम्- मनोवेगम्। जीराश्वम्- वेगाश्वं वशीकरणवेगप्राणयुक्तम्। यज्ञियम्- उपासनयोग्यम्। सहस्रकेतुम्- अनन्तप्रज्ञम्। वनिनम्- शरण्यम्। शतद्वसुम्- प्रभूतसम्पत्सम्पन्नम्। श्रुष्टीवानम्- वेगेन संभक्तुः। वरिवोधाम्- संपद्धारकम्। रथम्- ऋतभूतवाहनम्। को अद्य युङ्क्ते धुरि गा ऋतस्य इति श्रुतेः। प्रयः- भोग्यान्नोपलक्षितानुभवम्। अभि- अभिलक्ष्य। आ- आभिमुख्येन। हुवे- आह्वये ॥१॥

ऊर्ध्वा धीतिः प्रत्यस्य प्रयामन्यधायि शस्मन्समयन्त आ दिशः।

स्वदामि घर्मं प्रति यन्त्यूतय आ वामूर्जानी रथमश्विनारुहत् ॥ १.११९.०२

अस्य- एतस्य रथस्य। प्रयामनि- प्रकर्षमार्गे। शस्मन्- अश्विस्तुतिपरमन्त्रे। धीतिः- चित्तधारणा। ऊर्ध्वा- उन्मुखा। प्रति अधायि। प्रत्यस्थायि। दिशः- देष्टव्या मन्त्रा अपि। आ- आभिमुख्येन। समयन्त- सङ्गच्छन्ते। स्वदामि- चित्तं स्वादूकरोमि। घर्म- औष्ण्योपलक्षितमग्निम्। प्रति। ऊतयः- रक्षाशक्तयः। यन्ति- आगच्छन्ति। ऊर्जानी- उषाः प्राणबलसम्पन्ना। अश्विना- हे अश्विनौ। वाम्- भवतोः। रथम्- वाहनम्। आरुहत्- आरूढवती ॥२॥

सं यन्मिथः पस्पृधानासो अगमन्त शुभे मखा अमिता जायवो रणे।

युवोरहं प्रवणे चैकिते रथो यदश्विना वहथः सूरिमा वरम् ॥ १.११९.०३

यत्- यदा । मिथः- परस्परम् । शुभे- शुभे उदके । पस्पृधानासः- स्पर्धमानाः । रणे- युद्धे ।
अगमत- वृष्ट्यावारकशक्तयो वृष्ट्युत्पादकशक्तिभूता यज्ञाश्च सङ्गच्छन्ति । तदा । अमिताः-
अमितबलाः । मखाः- यज्ञाः । जायवः- जेतारो भवन्ति । यत्- येन । अश्विना- हे प्राणेशौ । सूरिम्-
ज्ञानिने । वरम्- उत्तममुदकम् । आ वहथः- प्रापयथः ।
मूलशक्तिप्रवाहकामाभिरावरणशक्तिभिस्तद्वर्षणोत्पादकशक्तिभूतानां यज्ञानां युद्धे यज्ञा उपासनान्येव
जयन्ति । तदर्थं मूलशक्तिप्रवाह उपासकाय भवतीत्याध्यात्मिके । युवोरह- युवयोरेव । रथः- सः
ऋतभूतरथः । प्रवणे- प्रवणचित्ते । चेकिते- ज्ञायते ॥३॥

युवं भुज्युं भुरमाणं विभिर्गतं स्वयुक्तिभिर्निवहन्ता पितृभ्य आ ।

यासिष्टं वर्तिवृषणा विजेन्यं१ दिवोदासाय महि चेति वामवः ॥ १.११९.०४

युवम्- युवाम् । गतम्- स्वसदनादूरस्थं समुद्रमध्यगतम् । स्वरूपादूरस्थे चित्तसमुद्रवृत्तितरङ्गे
नष्टमित्याध्यात्मिके । स्वयुक्तिभिः- स्वस्मिन्नात्मनि योजितैः । विभिः-
द्विजोपलक्षितमुमुक्षाशक्तिभिर्मोक्षशक्तिभिर्वा । भुरमाणम्- भृतम् । भुज्युमुपासकम् । पितृभ्यः-
गुरुभ्यः । आ- मर्यादया । निवहन्ता- नितरां वहन्तौ । वृषणा- वर्षकौ । विजेन्यम्- स्वरूपतः
दूरस्थम् । वर्तिः- तत्सदनभूतस्वरूपम् । यासिष्टम्- प्रापितवन्तौ । वाम्- युवयोः । अवः- रक्षा ।
दिवोदासाय- दैवसंपत्सेवकाय । महि- महती । चेति- इति मया ज्ञायते ॥४॥

युवोरश्विना वपुषे युवायुजं रथं वाणीं येमतुरस्य शर्ध्यम् ।

आ वा पतित्वं सख्याय जग्मुषी योषावृणीत जेन्या युवां पती ॥ १.११९.०५

अश्विना- प्राणेशौ । युवोः- युवयोः । वाणी- वननीयाश्वोपलक्षितप्राणौ । युवायुजम्- युवाभ्यां
योजितम् । रथम्- ऋतभूतं वाहनम् । अस्य- एतस्य रथस्य । शर्ध्यं- प्राप्यं लक्ष्यमात्मस्वरूपं

सूर्यम् । वपुषे- सत्ताप्रापणाय । येमतुः- प्रापयामासतुः । सख्याय- समानख्यात्यै । वाम्- युवयोः ।
पतित्वम्- भर्तृत्वम् । जग्मुषी- आश्रितवती । जेन्या- जययुक्ता । योषा- ज्ञानदेवतोषाः । युवाम् ।
पती- भतरौ । आ- शास्त्रमर्यादया । अवृणीत- वरणं कृतवती । समाधिः समाध्यधिष्ठितकुम्भकं वा
प्राणापानायाममवृणीतेति भावः ॥५॥

युवं रेभं परिषूतेरुरुष्यथो हिमेन घर्मं परितप्तमत्रये ।

युवं शयोरेवसं पिप्यथुर्गवि प्र दीर्घेण वन्दनस्तार्यायुषा ॥ १.११९.०६

युवम्- युवाम् । परिषूतेः- परितो हितप्रेरकस्य सवितुरुपासकम् । रेभम्- मन्त्रजपकरम् । उरुष्यथः-
रक्षथः । यास्कमते उरुष्यती रक्षाकर्मा । अत्रये- हव्यभक्षायाग्नये । अग्न्युपलक्षिताग्निकाययिति
भावः । परितप्तं घर्मम् । हिमेन- हिमोपलक्षितशैत्यवृष्ट्या । निवारितवन्तौ । युवम्- युवाम् । शयोः-
निद्रोपलक्षिततमसा बाधितस्य । गवि- अन्तर्हितचित्किरणे । अवसम्- रक्षाम् । पिप्यथुः-
वर्धितवन्तौ । प्यायी वृद्धौ ॥६॥

युवं वन्दनं निर्ऋतं जरण्यया रथं न दस्त्रा करणा समिन्वथः ।

क्षेत्रादा विप्रं जनथो विपन्यया प्र वामत्र विधते दंसना भुवत् ॥ १.११९.०७

युवम्- युवाम् । जरण्यया- जराम् । निर्ऋतम्- निःशेषेण प्राप्तम् । ऋ गतौ । वन्दनम्- प्रणमन्तम् ।
रथं न- जीर्णं रथं शिल्पिनः शिल्पसामर्थ्येन नवीकुर्वन्तीव । करणा- नवीकतरौ । दस्त्रा- दर्शनीयौ ।
समिन्वथः- समधत्तम् । क्षेत्रात्- अध्यात्मसाधनभूमिकायाः । विपन्यया- मन्त्रस्तुतिद्वारा । पन
स्तुतौ । विप्रम्- मेधाविनम् । आ- नियमेन । जनथः- जनयथः । वाम्- युवयोः । अत्र- इह ।
दंसना- शोभनं कर्म । विधते- परिचरते । भुवत्- भवतु ॥७॥

अगच्छतं कृपमाणं परावति पितुः स्वस्य त्यजसा निबाधितम्।

स्वर्वतीरित ऊतीर्युवोरहं चित्रा अभीके अभवन्नभिष्टयः ॥ १.११९.०८

पितुः- पित्रा । परावति- दूरदेशे । स्वस्य- आत्मनः । त्यजसा- त्यागेन । निबाधितम्- नितरां बाधितम् । कृपमाणम्- विमोचनाय यत्नकरम् । अगच्छतम्- रक्षार्थं प्राप्तवन्तौ । अत्र पिता तुग्रश्चिद्रश्मिमयः शुद्धात्मा सूर्यः । भुज्युर्विषयासक्तत्वाच्छुद्धात्मना संसारसागरे त्यक्तो जीवः पुत्रस्तदंशः सूर्यादूरं गतो दूषितरश्मिरिव भाति । तस्योद्धरणायाश्विनौ प्राणेशनशक्तिभूतावागच्छत इत्याध्यात्मिको भावः । इतः- अस्मिन् यज्ञस्थानात् । युवोरहं- युवयोरेव । चित्राः- विचित्राः । अभिष्टयः- काम्याः । स्वर्वतीः- ज्योतिष्मत्यः । ऊतीः- रक्षाः । अभीके- सामीप्ये । अभवन् ॥८॥

उत स्या वां मधुमन्मक्षिकारपन्मदे सोमस्यौशिजो हुवन्यति।

युवं दधीचो मन आ विवासथोऽथा शिरः प्रति वामश्च्यं वदत् ॥ १.११९.०९

उत- अपि च । मधुमत्- हे मधुरौ । स्या- सा । मक्षिका- सरघा मुमुक्षाप्रतीकभूता । वाम्- युवाम् । अरपत्- अस्तौत् । सोमस्य मदे- रसानुभवजनितहर्षे । औशिजः- कामयमानसोमोपासकः । हुवन्यति- आह्वयति । युवम्- युवाम् । दधीचः- धारणावत उपासकस्य । मनः- चित्तम् । आ- समन्तात् । विवासथः- परिचरथः । अथ- अनन्तरम् । अश्च्यं शिरः- त्वदत्ताश्वशिरोपलक्षितमुख्यप्राणोपासनाय । प्रति- प्रतिकर्तुमिच्छन् । स उपासको भवद्भ्याम् । वदत्- मधुविद्यामवदत् । अश्विनौ प्राणेशौ मुख्यप्राणरहस्यं धारणावते दत्तवन्तौ । तदर्थं धारणावानुपासकः अश्विनौ प्राणापानवशीकरणशक्ती रसधारया संयोजयामासेति भावः ॥९॥

युवं पेदवे पुरुवारमश्विना स्पृधां श्वेतं तरुतारं दुवस्यथः।

शर्यैरभिद्युं पृतनासु दुष्टरं चर्कृत्यमिन्द्रमिव चर्षणीसहम् ॥ १.११९.१०

अश्विना- प्राणेशौ । युवम्- युवाम् । पेदवे- गमनाय । पुरुवारम्- बहुभिर्वरणीयम् । श्वेतम्- शुभ्रम् ।
स्पृधाम्- शत्रूणाम् । तरुतारम्- जेतारं प्राणम् । शर्यैः- शत्रुभिः । पृतनासु- युद्धेषु । दुष्टरम्-
दुस्तरम् । अभिद्युम्- सर्वतो ज्वलन्तम् । चर्कृत्यम्- कर्मसु प्रयोज्यम् । इन्द्रमिव-
ईशनाधिदैवतमिव । चर्षणीसहम्- शत्रुसहनशीलम् । दुवस्यथः- दत्तवन्तौ ॥१०॥

Dr. Rangraha